

Sekretarz Stanu w Ministerstwie Edukacji Narodowej
Pani Katarzyna Lubnauer

Dyrektor Departamentu Kształcenia Ogólnego i Transformacji Cyfrowej
Pani Małgorzata Szybalska

Koordynator prac zespołu ds. podstawy programowej edukacji obywatelskiej
Pan Jędrzej Witkowski

Rekomendacje i propozycje organizacji społecznych dotyczące podstawy programowej do edukacji obywatelskiej

Uwagi ogólne

Z zadowoleniem i nadzieją przyjęliśmy decyzję MEN o likwidacji przedmiotu historia i terazniejszość oraz wprowadzeniu do szkół ponadpodstawowych przedmiotu edukacja obywatelska. Organizacje społeczne od lat zgłaszały rekomendacje dotyczące rozwijania **całościowych kompetencji obywatelskich, czyli wiedzy, umiejętności i postaw**, a nie tylko stałego zwiększania zakresu wiadomości. Jesteśmy przekonani, że tylko bardziej zrównoważona edukacja obywatelska może wyrównać deficyt praktycznych umiejętności i postaw obywatelskich młodych ludzi. Bez ich kształcenia **polska demokracja będzie stale narażona na kryzysy, a polskie społeczeństwo może okazać się bezbronne** wobec zagrożeń, z którymi mierzy się dziś nasz kraj, Unia Europejska i cały świat.

Już dwa lata temu w [Obywatelskim Pakcie dla Edukacji](#) pisaliśmy: “Szkoła to miejsce otwarte na dialog światopoglądowy. Nie głosi jedynie słusznych ideologii, stawia na wymianę idei, wartości i ludzkich doświadczeń. (...) szkoła XXI wieku powinna prowadzić prawdziwą edukację polityczną – rozmowę o dobrym rządzeniu, wartościach i priorytetach, ale też o wyborach, sukcesach i błędach władz czy o obywatelskim zaangażowaniu. Być bezpiecznym miejscem debat, także na kontrowersyjne i trudne tematy, w ramach wyznaczonych przez Konstytucję RP, deklaracje oraz konwencje o prawach człowieka i prawach dziecka, których Polska jest sygnatariuszką.”

Wierzymy, że nowy przedmiot stworzy odpowiednie ramy dla **nowoczesnej edukacji obywatelskiej, a równocześnie, być może pozwoli wypracować jej nowy model także dla innych etapów nauczania** - od przedszkola do końca szkoły średniej. Co więcej, jeśli EO w liceach i szkołach branżowych nie będzie przedmiotem egzaminacyjnym, to nauczyciele i nauczycielki - oraz sami młodzi ludzie - będą mogli poświęcić więcej uwagi na budowanie swojego "obywatelstwa na co dzień" - krytyczne analizowanie realnych problemów życia publicznego, szukanie ich rozwiązań, rozmowy o wartościach demokratycznych i dobru wspólnym, a nawet na angażowanie się w obywatelskie działania w szkole czy lokalnej społeczności.

Skoro przyjęto, że ma to być rzeczywiście edukacja obywatelska (a nie wstęp do socjologii czy politologii), warto wyjść od pytania, jacy mają być i co mają umieć uczeń i uczennica po roku edukacji obywatelskiej. Jeśli szkoła ma przygotować uczniów i uczennice do świadomego, krytycznego i aktywnego udziału w życiu wspólnoty demokratycznej, zadaniem nauczycielek i nauczycieli jest:

- **Budzenie zainteresowania uczennic i uczniów sprawami publicznymi** w wymiarze szkolnym, lokalnym, krajowym, europejskim i globalnym (uczeń i uczennica chce i potrafi znaleźć aktualne, wiarygodne źródła informacji, weryfikuje je i odpowiedzialnie z nich korzysta, śledzi działania władz i je ocenia).
- **Rozwijanie znajomości zasad funkcjonowania demokratycznego państwa i społeczeństwa**, rozumienie ich źródeł i konsekwencji w życiu codziennym (od tworzenia regulaminu samorządu uczniowskiego, przez znajomość sposobów tworzenia prawa lokalnego - w tym wizyty na komisji rady gminy, lokalne referenda, panele, konsultacje, ale także znajomość zasad prawa krajowego, w tym swoich praw i wolności).
- **Wspieranie umiejętności konstruktywnego angażowania się w sprawy publiczne** (uczeń i uczennica podejmuje działanie na rzecz szkoły, składa projekt w ramach szkolnego lub lokalnego budżetu obywatelskiego, włącza się w inicjatywy lokalne, sprawdza możliwości wolontariatu).
- **Kształtowanie postaw i umiejętności służących naprawie życia wspólnoty demokratycznej**, nie zawsze dotąd wspieranych, takich jak **odwaga cywilna, nonkonformizm i pokojowy sprzeciw** wobec naruszeń zasad demokracji, w tym praw i wolności (uczeń i uczennica dostrzega naruszenia zasad demokracji, jest gotowa przeciwstawić się takim zachowaniom czy decyzjom, wyrazić swoje zdanie w tej sprawie i wziąć udział w proteście i działaniach naprawczych).

Edukacja obywatelska to jeden z tych przedmiotów, które mogą rozwijać w młodych ludziach sprawczość. Poczucie sprawczości pomaga dostrzec wyzwania, ocenić poziom trudności oraz złożoności, zaplanować i przeprowadzić skuteczne działania, a wreszcie - wyciągnąć wnioski. Sprawczość można nazwać meta umiejętnością, bo jej rozwijanie wiąże się z empatią, kreatywnością, krytycznym myśleniem,

współpracą, komunikacją czy przywództwem. **Według OECD sprawczość oznacza, że uczennice i uczniowie mają zdolność i wolę pozytywnego wpływania na własne życie i otaczający ich świat.** Potrafią wyznaczać cel i odpowiedzialnie działać, przewidując trudności i konsekwencje. Chodzi tu o samodzielne działanie, a nie wykonywanie narzuconych zadań; o bycie współtwórcą zmiany, a nie “tworzywem”; o podejmowanie świadomych decyzji zamiast bezrefleksyjnego podążania za innymi. Sprawczość buduje się w szkole dzięki zaproszeniu dzieci i młodych ludzi do wspólnego definiowania wyzwań, szukania rozwiązań i współdziałania. Tak powinny wyglądać zajęcia z edukacji obywatelskiej - i szerzej - cała szkoła.

Ponieważ na tym etapie nie znamy jeszcze koncepcji podstawy programowej do EO ani nawet formatu zapisu wymagań, który przyjmie zespół, możemy jedynie zgłosić nasze **wstępne sugestie dotyczące kompetencji obywatelskich i tematów**, które mogłyby zostać uwzględnione w dokumencie. Formułujemy je w kilku punktach, jako odpowiedzi na pytania, które stoją przed twórcami tej podstawy.

W jaki sposób uwzględnić kompetencje kluczowe, w tym przekrojowe, czyli uniwersalne?

W szkole XXI wieku nauczanie i uczenie się na zajęciach edukacji obywatelskiej, podobnie jak innych przedmiotów, powinno nie tylko dostarczać wiedzy i uczyć odtwarzania informacji, ale także rozwijać **kluczowe kompetencje, w tym kompetencje podstawowe** - językowe, cyfrowe, a nawet umiejętność myślenia matematycznego. Równie ważne są tzw. **kompetencje przekrojowe**, niezbędne do dalszego kształcenia się, dobrego funkcjonowania w życiu publicznym i na rynku pracy. Istnieje kilkanaście najczęściej stosowanych sposobów ich kategoryzowania, ale nie wchodząc w taksonomię i rozważania definicyjne, na obecnym etapie prac nad profilem absolwenta/tki można przyjąć, że w takim zestawie mogłyby się znaleźć¹:

- 1. Samodzielne myślenie**
- 2. Rozwiązywanie problemów**
- 3. Komunikowanie się**
- 4. Współdziałanie**
- 5. Angażowanie się i sprawczość**
- 6. Uczenie się i zarządzanie sobą**
- 7. Empatia i troska**

Z pewnością lista kompetencji będzie przedmiotem prac prowadzonych obecnie w Instytucie Badań Edukacyjnych, których celem jest stworzenie i skonsultowanie profilu absolwenta/tki i wytycznych do nowej podstawy programowej. Niezależnie

---

¹ Tutaj wstępna lista umiejętności, które składają się na kompetencje przekrojowe [LINK](#)

jednak od zestawu kompetencji, który zostanie ostatecznie przyjęty, konieczne jest uwzględnienie ich w zapisach podstawy programowej, a **dokument dotyczący edukacji obywatelskiej może pokazać, jak podejść do tego wyzwania.**

Aby to nie był zabieg sztuczny, a kompetencje nie pozostały martwą formułką w preambule trzeba będzie **“przełożyć” kompetencje na język każdego z przedmiotów i dziedzin.** W przypadku EO oznacza to, że tworząc wymagania ogólne oraz szczegółowe, należy systematycznie odnosić się do tych kompetencji, tak by znalazły one swoje odbicie w procesie nauczania/uczenia się i w materiałach edukacyjnych. Poniżej zamieszczamy propozycje, jak może to “wiązać” wyglądać w praktyce: zaczynamy od listy celów czyli wymagań ogólnych, a następnie proponujemy dwa sposoby tworzenia wymagań szczegółowych.

Przykładowa lista celów, czyli wymagań ogólnych do edukacji obywatelskiej:

- 1. Zainteresowanie sprawami publicznymi, krytyczny odbiór informacji i samodzielne ocenianie zjawisk, ich przyczyn oraz zachowań.**
- 2. Rozpoznawanie problemów na poziomie szkolnym, lokalnym, krajowym, europejskim i globalnym oraz poszukiwanie ich rozwiązań.**
- 3. Komunikowanie się w sprawach publicznych, formułowanie własnych opinii oraz branie pod uwagę poglądów innych ludzi.**
- 4. Obywatelskie współdziałanie z innymi obywatelami, dzielenie się pracą i rolami z poszanowaniem przyjętych zasad.**
- 5. Angażowanie się i skuteczne działanie na rzecz wspólnego dobra, w tym środowiska naturalnego i osób potrzebujących wsparcia.**
- 6. Poglębianie własnej znajomości procesów życia publicznego i planowanie nauki w tym zakresie.**
- 7. Rozumienie perspektyw i uwzględnianie potrzeb innych uczestników życia publicznego.**

Jakie zagadnienia wiodące należy uwzględnić w podstawie?

Kompetencje przekrojowych nie ma sensu - i nie da się - rozwijać w próżni, w oderwaniu od treści przedmiotowych czy dziedzinowych. Dlatego także w nauczaniu edukacji obywatelskiej **muszą one zostać odniesione do zagadnień wiodących, czyli “wielkich idei” czy tematów,** z którymi uczennice i uczniowie powinni się zaznajomić w trakcie nauki. Ze względu na to, że w pierwszych dwóch klasach szkół ponadpodstawowych nie przewiduje się już nauczania wiedzy o społeczeństwie, ten zestaw powinien z jednej strony nawiązywać do treści przedmiotowych ze szkoły podstawowej, a z drugiej - pozostawać w korespondencji z treściami nauczania przedmiotu w zakresie rozszerzonym.

Do rozważenia pozostaje, czy nie należałoby także wprowadzić krótkiego działu “narzędziowego” o mikro-umiejętnościach obywatelskich (wyszukiwanie informacji

i tworzenie ich; zabieranie głosu na forum; słuchanie głosów innych; ustalanie reguł wspólnej pracy i inne) do zastosowania na kolejnych zajęciach.

Przykładowe listy zagadnień wiodących

Wersja A (propozycja dłuższa):

1. **Człowiek, społeczeństwo i naród** (tożsamość, grupy i role społeczne, społeczeństwo polskie, wspólnota narodowa, międzykulturowość...).
2. **Demokracja - wartości i zasady** (demokracja większościowa, a demokracja konstytucyjna, pośrednia i bezpośrednia, wybory, konsultacje i inne procedury - w skali makro i mikro...).
3. **Spółeczeństwo obywatelskie** (aktywność obywatelska, w tym zgromadzenia, petycje, protesty, zrzeszanie się, media i opinia publiczna...).
4. **Samorządność lokalna** (samorzady lokalne; moja gmina i region; partycypacja i wpływ na decyzje władz, samorząd uczniowski, partycypacja na poziomie szkoły...).
5. **Państwo i prawo** (konstytucja, rządy prawa, organy władzy, partie polityczne, prawo na co dzień, młodzi wobec prawa i organów władzy...).
6. **Nasze prawa i wolności** (konstytucyjne prawa i wolności, prawa dziecka, prawa uczniowskie, instytucje chroniące praw człowieka...).
7. **Polska w Europie** (wartości europejskie, zasady i obszary działania UE, przyczyny i efekty integracji, prawa obywateli UE i ich ochrona, aktualne wyzwania i przyszłość UE...).
8. **Globalne wyzwania** (cywilizacyjne, klimatyczne, kryzysu bioróżnorodności i wodnego, globalne współzależności i nierówności społeczno-ekonomiczne, konflikty i bezpieczeństwo, lokalne strategie rozwiązywania globalnych problemów...).

Wersja B (propozycja krótsza - do ew. uzupełnienia o treści szczegółowe):

1. **Spółeczeństwo i naród**
2. **Samorządność**
3. **Państwo demokratyczne**
4. **Nasze prawa i wolności**
5. **Europa to my**
6. **Globalne wyzwania**

Uwaga: Można oczywiście stworzyć nieco inną listę, dobrze jednak, by nie była zbyt długa oraz by kolejne działy zawierały kluczowe tematy, ale bez ambicji ich wyczerpania. Jeden z pomysłów, to wskazanie - poza tymi kluczowymi tematami - dodatkowych zagadnień do wyboru.

Jak powiązać wiedzę z umiejętnościami i postawami?

Próbując w podstawie powiązać wiadomości z umiejętnościami i postawami proponujemy stworzenie "matrycy", która łączy kompetencje przekrojowe z treściami zawartymi w zagadnieniach wiodących. Taki **model ułatwia zachowanie równowagi między teoretyczną wiedzą, a praktycznymi umiejętnościami**, które edukacja obywatelska ma rozwijać. Można go zastosować nawet jeśli ostatecznie przyjęta lista kompetencji przekrojowych oraz lista zagadnień będą wyglądały inaczej. Co więcej, **model ten nadaje się do wykorzystania przy pracy nad podstawami do wszystkich przedmiotów**, a także obszarów międzyprzedmiotowych (np. edukacja klimatyczna/ o środowisku czy europejska).

W przypadku EO jako przedmiotu nieegzaminacyjnego **można nawet rozważyć, czy wymagania szczegółowe są rzeczywiście niezbędne**. Jeśli zależy nam na tym, by rozwijać nauczycielską autonomię, być może wystarczyłaby sama matryca, w którą **nauczyciele i nauczycielki wpisują będą swoje propozycje oczekiwanych efektów nauczania i form aktywności**, które pomogą je osiągać i monitorować. Istnieje przecież wiele sposobów, by powiązać wiadomości np. o prawach człowieka z wybranymi kompetencjami przekrojowymi, a każdy wspiera nieco inną kompetencję lub ich zestaw.

Można na przykład skupić się na **prawach i wolnościach zawartych w Konstytucji RP i odnieść je do sytuacji ich naruszania i prób ochrony**, znanych z mediów lub uczniowskich obserwacji (kompetencja związana z samodzielnym i krytycznym myśleniem). Można analizować **konkretny przypadek naruszania prawa czy wolności (np. prawa dzieci z Ukrainy do edukacji, prawa ludzi do czystego środowiska)** i **szukać wspólnie rozwiązania takiej sytuacji** (kompetencja związana z rozwiązywaniem problemów) lub **pracując zespołowo zaangażować się w działanie** proponowane przez wybraną organizację społeczną lub instytucję publiczną, np. Rzecznika Praw Dziecka (współdziałanie, angażowanie się i sprawczość). To od nauczyciela i klasy będzie zależało, jakie kompetencje w największym stopniu zdobędą uczniowie.

Czy polska szkoła jest gotowa na takie rozwiązanie? Trudno powiedzieć, ale z pewnością edukacja obywatelska, a także zdrowotna tworzą zachętę, by rozważyć ten model jeszcze zanim podjęte zostaną prace nad nową podstawą programową.

Jak w tym modelu mogą wyglądać wymagania szczegółowe?

Jeśli jednak uznamy, że wymagania szczegółowe powinny zostać "centralnie" opracowane, możliwe są dwa podejścia. W pierwszym **punktem wyjścia są kompetencje przekrojowe** - w zapisie uniwersalnym (jak poniżej) lub specyficznym dla edukacji obywatelskiej - i do tych kompetencji dobrać należy najbardziej odpowiednie zagadnienia wiodące. To podejście jest bardziej ambitne

i może być trudniejsze, ale ma jedną zaletę: wskazuje wyraźnie cele nauczania i pozwala wyzwolić się z paradygmatu podstawy jako “spisu treści”.

Przykłady wymagań wychodzących od kompetencji przekrojowych (tu - w zapisanych w formie “uniwersalnej”, możliwej do zastosowania do wszystkich przedmiotów i dziedzin, zaś poniżej w formule “obywatelskiej”, czyli celów ogólnych edukacji obywatelskiej):

1. **Samodzielne myślenie:** Analizuje i ocenia wpływ mediów społecznościowych na szerzenie się fake newsów (zagadnienie wiodące A, C i H). Na historycznych i współczesnych przykładach porównuje postawy patriotyczne z ksenofobicznymi i je ocenia (A).
2. **Rozwiązywanie problemów:** Rozpoznaje problemy młodych ludzi w swojej miejscowości i proponuje możliwe rozwiązania wybranego problemu (D). Pracując indywidualnie i/lub zespołowo poszukuje rozwiązań dotyczących poprawy jakości powietrza w swojej miejscowości (lub np. retencji wody) (D i H). Wskazuje problemy społeczne, jakie rozwiązują organizacje społeczne i na miarę możliwości włącza się w wybrane działania (C).
3. **Komunikowanie się:** Pisze (samodzielnie lub zespołowo) petycję do władz szkolnych i/lub lokalnych w ważnej dla siebie i innych uczennic i uczniów sprawie - np. uruchomienia szkolnego budżetu obywatelskiego lub dodatkowych zajęć sportowych (A i D). Formułuje argumenty za i przeciw w sprawie obniżenia wieku wyborczego w Polsce (B i E). Wspólnie z klasą tworzy wystawę zdjęć, plakat, mural lub komiks o tematyce antydyskryminacyjnej (A i B).
4. **Współdziałanie:** Współorganizuje wybory do samorządu uczniowskiego i negocjuje ich zasady (B i F). Pracując zespołowo analizuje zapisy szkolnego statutu i proponuje ewentualne zmiany (F). Pracując zespołowo tworzy materiał graficzny lub multimedialny ukazujący warunki uzyskania obywatelstwa UE i uprawnienia z niego wynikające (G).
5. **Angażowanie się i sprawczość:** Uczestniczy w podejmowaniu decyzji dotyczących codziennego życia szkoły (np. przygotowuje lub głosuje na projekt w ramach szkolnego budżetu obywatelskiego) (B i C). Angażuje się w internetową kampanię na rzecz ochrony praw uczniowskich (F).
6. **Uczenie się i zarządzanie sobą:** Wybiera szczególnie interesujący go/ją bunt społeczny z czasów PRL i planuje, w jaki sposób zdobędzie lub pogłębi wiadomości na ten temat (C). Tworzy mapę umiejętności obywatelskich, które chce rozwinąć oraz aktywności, które mogą w tym pomóc (A i in).
7. **Empatia i troska:** Rozumie potrzeby i perspektywę swoich rówieśników z doświadczeniem uchodźczym i zaprasza ich do wspólnych aktywności (A i H). Wskazuje główne bariery, na jakie napotykają dzieci z krajów globalnego południa w realizacji swojego prawa do edukacji (F i H).

Przykłady wymagań szczegółowych wychodzących od kompetencji przekrojowych, odniesionych specyficznie do edukacji obywatelskiej:

1. **Zainteresowanie sprawami publicznymi, krytyczny odbiór informacji i samodzielne ocenianie zjawisk i zachowań:** Analizuje i ocenia wpływ mediów społecznościowych na szerzenie się fake newsów (zagadnienia wiodące A i C). Na historycznych i współczesnych przykładach porównuje postawy patriotyczne z ksenofobicznymi i je ocenia (A).
2. **Rozpoznawanie problemów i poszukiwanie ich rozwiązań na poziomie szkolnym, lokalnym, krajowym, europejskim i globalnym:** Rozpoznaje problemy młodych ludzi w swojej miejscowości i proponuje możliwe rozwiązania wybranego problemu (D). Pracując indywidualnie i/lub zespołowo, poszukuje rozwiązań dotyczących poprawy jakości powietrza w swojej miejscowości (lub np. retencji wody) (D i H).
3. **Komunikowanie się w sprawach publicznych, formułowanie własnych opinii oraz słuchanie i branie pod uwagę poglądów innych ludzi:** Pisze (samodzielnie lub zespołowo) petycję do władz szkolnych i/lub lokalnych w ważnej dla siebie i innych uczniów sprawie - np. uruchomienia szkolnego budżetu obywatelskiego lub dodatkowych zajęć sportowych (A i D). Formułuje argumenty za i przeciw w sprawie obniżenia wieku wyborczego w Polsce (B i E). Wspólnie z klasą tworzy wystawę zdjęć, plakat, mural lub komiks o tematyce antydyskryminacyjnej (A i B).
4. **Obywatelskie współdziałanie z innymi, dzielenie się pracą i rolami z poszanowaniem przyjętych zasad:** Współorganizuje wybory do samorządu uczniowskiego i negocjuje ich zasady (B i F). Pracując zespołowo analizuje zapisy szkolnego statutu i proponuje ewentualne zmiany (F).
5. **Angażowanie się i skuteczne działanie na rzecz wspólnego dobra i osób potrzebujących wsparcia:** Uczestniczy w podejmowaniu decyzji dotyczących codziennego życia szkoły (np. przygotowuje lub głosuje na projekt w ramach szkolnego budżetu obywatelskiego) (B i C). Angażuje się w internetową kampanię na rzecz ochrony praw uczniowskich (F).
6. **Pogłębianie własnej znajomości procesów życia publicznego i planowanie nauki w tym zakresie:** Wybiera szczególnie interesujący go/ją bunt społeczny z czasów PRL i planuje, w jaki sposób zdobędzie lub pogłębi wiadomości na ten temat (C). Tworzy mapę umiejętności obywatelskich, które chce rozwinąć oraz aktywności, które mogą w tym pomóc (A i in.).
7. **Rozumienie perspektyw i uwzględnianie potrzeb innych uczestników życia publicznego:** Rozumie perspektywę swoich rówieśników z doświadczeniem uchodźczym i zaprasza ich do wspólnych aktywności (A i H).

Natomiast w drugiej wersji **punktem wyjścia są zagadnienia wiodące**, z którymi trzeba powiązać odpowiednie kompetencje przekrojowe i konkretne umiejętności. Tworząc wymagania dobrze jest skupić się na 1-2, maksymalnie 3 kompetencjach,

które dzięki tak sformułowanemu wymaganiu szkoła rozwija. Nie wszystkie kompetencje muszą pojawiać się tu równie często.

Przykłady wymagań wychodzących od zagadnień wiodących (tu z wykorzystaniem ich dłuższego zestawu, ale można je dopasować do każdego innego):

1. Człowiek, społeczeństwo i naród (tożsamość, grupy i role społeczne, społeczeństwo polskie, wspólnota narodowa, międzykulturowość...).

- Porównuje sytuację nastolatków ze środowisk miejskich i wiejskich oraz ocenia działania władz na rzecz wyrównywania ich szans (KP1, czyli kompetencja przekrojowa 1).
- Formułuje i uzasadnia własne zdanie w sprawie patriotycznych postaw młodych Polek i Polaków (KP3).
- Rozpoznaje przejawy rasizmu, antysemityzmu i ksenofobii oraz wie, jak się im przeciwstawić (KP1/KP5).

2. Demokracja - wartości i zasady (demokracja większościowa, a demokracja konstytucyjna, wybory i inne procedury w skali makro i mikro, zagrożenia).

- Wyjaśnia na historycznych i współczesnych przykładach różnice między demokracją większościową, a konstytucyjną (KP1).
- Na podstawie materiałów ikonograficznych charakteryzuje procesy transformacji w Polsce oraz przeprowadza wywiad o tym okresie (KP1/KP3).

3. Społeczeństwo obywatelskie (aktywność obywatelska - w tym zgromadzenia, petycje, protesty, zrzeszanie się, media i opinia publiczna...).

- Formułuje i uzasadnia swoje stanowisko w sprawie ulicznych akcji protestacyjnych (KP3).
- Wyjaśnia, jak doszło do rozmów Okrągłego Stołu, jakie były ich konsekwencje oraz dlaczego są inaczej oceniane przez przedstawicieli różnych partii politycznych (KP1).
- Wskazuje problemy społeczne, jakie rozwiązują organizacje społeczne i na miarę możliwości włącza się w wybrane działania (KP2/KP5).

4. Samorządność lokalna (samorządy lokalne; moja gmina i region; partycypacja i wpływ na decyzje władz, samorząd uczniowski...)

- Uczestniczy w posiedzeniach rady gminy (lub spotkaniach z jej członkami), zadaje pytania lub sporządza notatkę (KP3).

- Pisze (samodzielnie lub zespołowo) petycję do władz szkolnych i/lub lokalnych w ważnej dla siebie i innych uczniów sprawie - np. uruchomienia szkolnego budżetu obywatelskiego lub dodatkowych zajęć sportowych (KP4/KP5).

5. Państwo i prawo (konstytucja, rządy prawa, organy władzy, partie polityczne, prawo na co dzień, młodzi wobec prawa i organów władzy...).

- Przygotowuje i wygłasza tekst krótkiego wystąpienia z propozycją rozwiązania interesującego go problemu na posiedzenie właściwej komisji sejmowej (KP2/KP3).
- Porównuje wyniki wyborów parlamentarnych w ostatnich latach i tworzy infografikę, która je ilustruje (KP1/KP3).
- Wspólnie z rówieśnikami tworzy plakat informacyjny o prawach nastolatków w kontaktach z policją i służbami porządkowymi (KP3/KP4).

6. Nasze prawa i wolności (konstytucyjne prawa i wolności, prawa dziecka, prawa uczniowskie, instytucje chroniące praw człowieka...).

- Korzystając z Konstytucji wymienia prawa i wolności oraz ilustruje je przykładami sytuacji, w których dochodzi do ich naruszania (KP1).
- Pracując zespołowo analizuje zapisy szkolnego statutu i proponuje ewentualne zmiany (KP1/KP3/KP4).
- Rozważa, czy ustawa zasadnicza gwarantuje obywatelom prawo do czystego środowiska (KP1/KP2).

7. Polska w Europie (wartości europejskie, zasady i obszary działania UE, przyczyny i efekty integracji w Europie, aktualne wyzwania i przyszłość UE...).

- Analizuje i ocenia wiarygodność dwóch wybranych źródeł informacji o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (KP1).
- Uczestniczy w klasowej lub szkolnej debacie na temat działań UE w wybranej sprawie (polityka migracyjna, zielony ład i in.) (KP1/KP3).
- Pracując zespołowo tworzy materiał graficzny lub multimedialny ukazujący warunki uzyskania obywatelstwa UE i uprawnienia z niego wynikające (KP3/KP4).

8. Globalne współzależności i wyzwania (cywilizacyjne, klimatyczne, kryzysu wodnego i bioróżnorodności, globalne współzależności i nierówności społeczno-ekonomiczne, migracje, konflikty i bezpieczeństwo, lokalne strategie rozwiązywania globalnych problemów).

- Wykazuje na przykładach wpływ procesów i zjawisk globalnych na aktualne wyzwania w swojej miejscowości, gminie, powiecie i rozważa ich rozwiązania, również w kontekście globalnym (KP1/KP2).

- Wskazuje historyczne przyczyny globalnych współzależności i nierówności społeczno-ekonomicznych (KP1/KP2).
- Wyjaśnia główne przyczyny oraz skutki globalnego ocieplenia i spadku różnorodności biologicznej oraz wskazuje rozwiązania lokalne i systemowe (KP1/KP2).
- Charakteryzuje stan bezpieczeństwa Polski, wykazując jego związek z obecnością Polski w NATO i Unii Europejskiej w relacji do konfliktów globalnych (KP1/KP3).
- Interesuje się działaniami wybranej organizacji na rzecz współpracy i/lub pokoju na świecie - lokalnej, krajowej lub międzynarodowej i w miarę możliwości angażuje się w nie, online i/lub na żywo (np. je promuje) (KP5/KP7).
- Rozumie wpływ wyborów konsumenckich na pogłębianie nierówności społeczno-gospodarczych (KP1, KP5).

Opracowując te elementy programu EO, dotyczące globalnych wyzwań i przekrojowych ścieżek tematycznych z tego obszaru, warto sięgnąć do definicji edukacji globalnej, która została sformułowana w ramach ogólnoeuropejskiego procesu konsultacyjnego, przeprowadzonego przez Global Education Network Europe (GENE). Definicja ta stała się częścią [Europejskiej Deklaracji ws. edukacji globalnej do 2050 r.](#), która została również sygnowana przez Polskę w 2022 roku².

Uwaga: można także w zapisach wymagań ogólnych wychodzić od kompetencji, a przy szczegółowych - od zagadnień wiodących (taką zasadę przyjęto w niektórych przedmiotach w PPKO z 2008 i 2017 roku).

Niezależnie od tego, na jaką wersję zapisu zdecyduje się zespół opracowujący podstawę, **liczba wymagań powinna być ograniczona** i dopasowana do liczby godzin na EO w ramowym planie nauczania (ok. 60 h). Wydaje nam się, że na rok nauki nie powinno przypadać więcej niż ok. 30 wymagań. Postulujemy także, by zajęcia odbywały się raczej **w blokach 2-lekcyjnych**, co ułatwia organizowanie dłuższych aktywności - dyskusji i debat, pracy zespołowej czy projektowej.

---

² *Edukacja globalna to edukacja, która umożliwi ludziom krytyczną refleksję nad światem i miejscem, które w nim zajmują; otwiera ich oczy, serca i umysły na rzeczywistość świata na poziomie lokalnym i globalnym. Pomaga ludziom zrozumieć, wyobrazić sobie, żywić nadzieję oraz działać na rzecz stworzenia świata, w którym panują sprawiedliwość społeczna i klimatyczna, pokój, solidarność, sprawiedliwość i równość, zrównoważony rozwój planety i międzynarodowe zrozumienie. Wiąże się z poszanowaniem praw człowieka i różnorodności, włączeniem i godnym życiem dla wszystkich, obecnie i w przyszłości. Edukacja globalna obejmuje różnego rodzaju formy edukacji: formalną, pozaformalną i nieformalną, uczenie się przez całe życie i w każdym jego wymiarze. Uważamy, że jest niezbędna dla transformacyjnej mocy edukacji oraz transformacji procesów edukacyjnych.* [Europejskiej Deklaracji ws. edukacji globalnej do 2050 r.](#) s. 2

Jak włączyć elementy historii najnowszej do nauczania EO?

Uwzględnienie **elementów historii najnowszej na przedmiocie EO** jest ze wszech miar pożądane, warto jednak zadbać, by wiedza historyczna nie zdominowała procesu i treści nauczania. Ryzyko jest tym wyższe, że większość nauczycieli tego przedmiotu to historycy, których kompetencje dydaktyczne i pasje skłaniają często do **faworyzowania treści historycznych kosztem edukacji obywatelskiej**. Dzieje się tak zwłaszcza, gdy do ćwiczenia konkretnych umiejętności obywatelskich (czy rozmów na kontrowersyjne tematy) konieczne jest korzystanie z metod aktywizujących, takich jak projekty edukacyjne, dyskusje i debaty, analizy przypadków, gry edukacyjne (także online), odgrywanie ról i symulacje.

Być może najlepszym rozwiązaniem tego problemu byłoby **uwzględnienie wątków historycznych przy okazji kolejnych zagadnień wiodących powiązanych z kompetencjami**. Wybrane treści obywatelskie będą wtedy miały wyraźne odniesienie do kontekstu historycznego. I tak np. z zagadnieniem wiodącym **“Społeczeństwo obywatelskie” można powiązać historię polskich buntów społecznych i opozycji w czasach PRL, aż do narodzin Solidarności, a nawet protestów w III RP**. Do zagadnienia **“Samorządność lokalna”** pasuje na przykład **powojenna historia “naszej miejscowości czy regionu”**, z tematem **“Demokracja - wartości i zasady”** w naturalny sposób wiążą się np. **wybory i referenda w czasach PRL i po 1989 roku**. **“Państwo i ustrój”** otwiera drogę do opowieści o **polskich przemianach ustrojowych** oraz transformacji w Europie Środkowo-Wschodniej, a **“Polska w Europie”** to dogodna okazja, by przypomnieć krótko **historię Unii Europejskiej i jej transformację od powstania do dziś**.

Przy czym takie **“obrazy” i tematy z najnowszej historii Polski nie muszą być realizowane wyłącznie metodami podawczymi**, to także dobre tematy klasowych debat, projektów edukacyjnych czy nawet twórczych i dokumentacyjnych działań (np. zbierania eksponatów z czasów PRL, stanu wojennego czy transformacji). Łączenie edukacji obywatelskiej z historyczną okaże się z pewnością łatwiejsze, jeśli zajęcia będą prowadzone w blokach po 2 godziny lekcyjne.

Uwaga: W programie EO raczej **nie zmieszczą się szczegółowe informacje z powojennej historii Europy i świata, którymi przeładowany był program HiT**, ale te tematy powinny być omawiane na lekcjach historii lub rozszerzonego wos-u.

Jakie metody pracy, sposoby wsparcia kompetencji nauczycieli i materiały edukacyjne będą najbardziej użyteczne?

Aby skutecznie rozwijać obywatelską sprawczość uczniów i uczennic, trzeba **odejść od metod podawczych na rzecz upracticznienia edukacji i oparcia jej na realnych problemach i wyzwaniach**, które dotyczą młodych w ich lokalnym środowisku, ale także w regionie, kraju, Europie i świecie. Podejście takie nie pozostawia młodych samych z trudnymi, abstrakcyjnymi tematami

(jak np. zagrożenia demokracji, zmiany klimatyczne, migracje, prawa człowieka i in.), a daje młodym narzędzia do zrozumienia i podejmowania rzeczywistych wyzwań.

Rekomendowaną metodą upracticznienia edukacji obywatelskiej jest tworzenie sytuacji, kiedy uczniowie samodzielnie rozwiązują jakiś realny problem lub odpowiadają na konkretną potrzebę, wykorzystując do tego różne narzędzia do analizy, planowania i działania. Mogą to być **projekty edukacyjne (krótkie i dłuższe), debaty i dyskusje klasowe czy szkolne, mini kampanie społeczne (lub udział w kampaniach prowadzonych przez wiarygodne instytucje publiczne czy pozarządowe), projektowanie rozwiązań (np. w modelu *design thinking*)**. Przyda się także analiza przypadków, pomysły na analizę danych i materiałów ikonograficznych oraz różne formy pracy zespołowej na lekcji.

Ważne, aby w tym procesie nauczycielki i nauczyciele oddawali uczniom i uczennicom pole, pozwalali określać cele, koordynować zadania, monitorować przebieg prac i informować o ich rezultatach. Daje to młodym ludziom szansę na przejęcie inicjatywy, podejmowanie samodzielnych decyzji i przejęcie odpowiedzialności za wyniki prac. Umożliwia im twórcze, społeczne i emocjonalne, wymierne i praktyczne zaangażowanie oraz pomaga się uczyć w oparciu o analizę własnych sukcesów i porażek. Pozwala **zdożyć pogłębioną wiedzę, którą da się przełożyć na praktykę**. Edukacja obywatelska jest nauką o myśleniu i działaniu, o budowaniu świadomości, odpowiedzialności, a wreszcie wspólnoty, opartej nierzadko na różnych wartościach.

Jak w przypadku **każdego nowego przedmiotu, nauczyciele i nauczycielki potrzebować będą wsparcia dydaktycznego i materiałów ułatwiających prowadzenie zajęć**. Jesteśmy przekonani, że wiedza merytoryczna, którą dysponują okaże się wystarczająca, mogą natomiast pojawić się problemy z wprowadzeniem modelu edukacji obywatelskiej zbudowanego na "upracticznieniu" uczenia się i powiązaniu zagadnień z kompetencjami przekrojowymi. Wymaga to, naszym zdaniem, działań systemowych, w tym uruchomienia programu doskonalenia dla nauczycieli EO, rozwijającego wskazane wyżej kompetencje dydaktyczne. Można tu oprzeć się na strukturach i działaniach Ośrodka Rozwoju Edukacji, ośrodków doskonalenia i szkół wyższych, a także propozycjach szkoleniowych organizacji społecznych działających w obszarze edukacji obywatelskiej.

Nauczyciele potrzebują rzecz jasna dobrych przewodników metodycznych i prostych metod pracy, możliwych do zastosowania nie tylko w realizacji dłuższych projektów, ale nawet podczas krótkich zajęć. Powinni mieć dostęp do narzędzi, które wesprą ich w pracy z klasą. Takie uporządkowane **zbiory materiałów, dobrych praktyk i narzędzi online** mogą z powodzeniem uzupełnić lub nawet zastąpić podręczniki.

Mamy nadzieję, że powyższe uwagi i propozycje organizacji SOS dla Edukacji pomogą zespołowi opracowującemu podstawę znaleźć dobry model nowoczesnej, progresywnej i atrakcyjnej edukacji obywatelskiej.

Organizacje społeczne SOS dla Edukacji

1. Code for Green (dawniej Fundacja Forum Inicjatyw Społecznych), Małgorzata Snarska-Nieznańska
2. Fundacja Centrum im. prof. Bronisława Geremka, Aleksandra Saczuk
3. Fundacja Civis Polonus, Joanna Pietrasik
4. Fundacja Cyfrowa Innowacja, Julia Idziak
5. Fundacja Edukacyjna Przedsiębiorczości, Zofia Sapijasza
6. Fundacja Edutank, Agnieszka Olszewska
7. Fundacja OFF School, Grzegorz Święch
8. Fundacja Schumana, Iga Kamocka
9. Fundacja SOK, Katia Roman-Trzaska
10. Fundacja im. Stefana Batorego, Ewa Kulik-Bielińska
11. Fundacja Szkoła z Klasą, Alicja Pacewicz
12. Fundacja WWF Polska, Klara Rościszewska
13. Grupa OOSP "Łańcuch Światła", Jerzy Wójcicki
14. Grupa Zagranica, Elżbieta Olczak
15. Krajowe Forum Oświaty Niepublicznej, Magdalena Wontek
16. Otwarta Rzeczpospolita, Stowarzyszenie przeciw Antysemityzmowi i Ksenofobii, Damian Wutke
17. SOS dla Edukacji, Monika Auch-Szkoda
18. Stowarzyszenie "NIGDY WIĘCEJ", Łukasz Jakubowski
19. Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej (TEA), Kinga Boruń

***

Poniżej załączamy fragment Mapy drogowej dla Edukacji (grudzień 2023), odnoszący się do edukacji obywatelskiej, zarówno na konkretnych przedmiotach, jak i w szerszym ujęciu - jako zadania dla całej szkoły, a nawet władz lokalnych.

1. Zmienić podstawę programową, by skutecznie rozwijać kluczowe kompetencje obywatelskie:

→ **wcześnie rozpoczynać edukację obywatelską**, dopasowując treści do wieku; **zapewnić więcej godzin nauki przedmiotu w całym cyklu edukacyjnym**, w tym **taką samą liczbę godzin w szkołach branżowych jak w szkołach licealnych** w zakresie podstawowym;

→ **dokonać przeglądu i modyfikacji wymagań szczegółowych na bardziej praktyczne**: korzystanie z praw obywatelskich, rozumienie obowiązków, udział w debacie publicznej i procesach decyzyjnych, rozumienie i stosowanie zasad oraz

procedur demokratycznych (od poziomu szkolnego przez lokalny i krajowy po europejski) i in.: od pierwszej klasy szkoły podstawowej, zgodnie z rozwojem społecznym i poznawczym dzieci;

→ **przyjąć nową nazwę przedmiotu** wiedza o społeczeństwie: np. edukacja obywatelska, wychowanie do demokracji; przywrócić nauczanie w szkołach ponadpodstawowych (przedmiot HiT do likwidacji, z uwzględnieniem użytecznych treści w nauczaniu historii najnowszej oraz edukacji obywatelskiej);

→ **wprowadzić metody kształtujące praktyczne umiejętności obywatelskie** (patrz niżej), a także wprowadzić do programów wychowania i nauczania przedmiotowego rozmowy/debaty na ważne i aktualne tematy życia publicznego; uwzględnić aktywności rozwijające umiejętności dialogu, rozumianego jako sposób komunikowania się i rozwiązywania sporów, gdzie skupiamy się na zrozumieniu drugiej strony, nie tylko na przekonaniu innych o naszej słuszności.

2. Uruchomić programy wspierające szkolną edukację obywatelską:

→ **upowszechnić na wszystkich zajęciach metody pracy rozwijające umiejętności obywatelskie**: dyskusje, debaty, projekty zespołowe, analizy przypadków, symulacje procesów sądowych, wybory klasowe szkolne i in.; zebrać i upowszechnić sprawdzone oraz innowacyjne materiały i dobre praktyki – współpraca organizacji społecznych z ORE, placówkami doskonalenia nauczycieli oraz organizacjami społecznymi;

→ **uwzględnić w nauczycielskim pensum i uczniowskim planie lekcji czas na realizowanie szkolnych i lokalnych projektów obywatelskich**;

→ **położyć większy nacisk na edukację obywatelską w terenie** – m.in. wizyty studyjne i wycieczki do instytucji państwowych, unijnych i samorządowych (sejm, senat, pałac prezydencki, kancelaria rady ministrów, ministerstwa, sądy i trybunały, instytucje kontroli państwowej i ochrony praw człowieka, przedstawicielstwo KE w Polsce, biura PE w Polsce, siedziby i posiedzenia władz samorządowych, placówki dyplomatyczne i przedstawicielstwa organizacji międzynarodowych; do rozważenia: wycieczki oraz wizyty finansowane w ramach subwencji;

→ **rozwijać rzetelną oraz praktyczną edukację prawną**, także we współpracy z samorządami zawodowymi i stowarzyszeniami adwokatów, sędziów i radców prawnych i in.;

→ **wprowadzić do systemu kształcenia przyszłych nauczycielek i nauczycieli na uczelniach wyższych aktywizujące metody nauczania** (np. jako elementy „kierunku zamawianego” czy konkursy na innowacje w tym zakresie);

→ **doceniać działalność społeczną i obywatelską uczniów i uczennic** (np. uwzględniać informacje o aktywności na świadectwie); przyznawać nagrody szkolne i samorządowe oraz stypendia; organizować festiwale i konkursy, by promować aktywnych młodych ludzi i nauczycielki/nauczycieli, którzy ich wspierają.

3. Wzmocnić realny wpływ społecznych organów na życie szkoły:

→ **wzmocnić kompetencje samorządu uczniowskiego i wpływ uczniów i uczennic na życie szkoły: wprowadzić mechanizmy współdecydowania, nie tylko konsultowania, decyzji** dotyczących codziennego życia szkoły: w szkołach ponadpodstawowych rozszerzyć zakres spraw, w których SU nie tylko doradza, ale także współuczestniczy w podejmowaniu decyzji;

→ **przyznać organom SU kompetencje do wnioskowania o zmiany w statucie szkoły**, które dyrektor musi rozpatrzyć i poddać procedowaniu (np. jednolity strój tylko za zgodą SU, możliwość ich zniesienia na wniosek SU);

→ **określić na nowo zadania i docenić rolę opiekuna SU**: praca opiekunów i opiekunek jest niedoceniana i niedostrzegana – należy wprowadzić zachętę finansową dla nauczycielek i nauczycieli, by zostawali opiekunami SU i wywiązywali się rzetelnie ze swoich obowiązków (to dodatkowa praca, za którą należy zapłacić); opiekun SU może być też rzecznikiem uczniów i uczennic na forum szkoły; koniecznie uregulować czas pracy opiekuna SU i szkolenia (centralne i lokalne), by mógł być faktycznym wsparciem;

→ **zapewnić fundusze dla samorządów uczniowskich w formie szkolnych budżetów partycypacyjnych**; wprowadzić unormowania dotyczące szkolnych budżetów partycypacyjnych (mechanizm wydatkowania wydzielonej części środków z puli, które otrzymują szkoły – to szkolna społeczność decyduje, co chce sfinansować); umożliwić ich tworzenie przez odpowiednią zmianę prawa oraz zachęcać do korzystania z tej formy (w dłuższym horyzoncie – budżety we wszystkich szkołach);

→ **stworzyć program promocji samorządności uczniowskiej**: organizować festiwale, przeglądy i konkursy prezentujące/doceniające działalność samorządów uczniowskich, by pokazywać i nagradzać młodych ludzi za działania na rzecz społeczności klasowej i szkolnej;

→ **zmodyfikować kompetencje, sposób powoływania i tryb pracy rad rodziców**: zacząć od publicznej debaty nad oczekiwanym ich kształtem i dokonać koniecznych zmian prawnych, w tym w szczególności jasno uregulować pozycję rad rodziców w prawie administracyjnym i cywilnym; do rozważenia: zdefiniować rolę rodziców w szkołach ponadpodstawowych (powinna być inna niż w szkołach podstawowych);

→ **przedyskutować i docelowo wprowadzić obowiązek tworzenia rad szkół** jako organu łączącego głosy trzech stanów szkolnej społeczności – nauczycieli, rodziców i uczniów.

4. Statut szkoły jako instrument ochrony praw uczniowskich oraz edukacji prawnej:

→ **stworzyć rejestr niezgodnych z prawem przepisów statutowych** (np. wzorem rejestru klauzul niedozwolonych UOKiK), co pozwoli ujednoclić szkolne statuty

na poziomie krajowym bez odbierania szkołom autonomii; określić, czego nie można do statutu wpisać – pomoże to osobom uczącym się dochodzić swoich praw, szkołom tworzyć dobre prawo oraz usprawni pracę organów nadzoru;

→ **znowelizować przepisy dotyczące obligatoryjnych treści statutu szkoły;** wprowadzić zasadę, że statut szkoły może zawierać tylko takie postanowienia, które są wskazane w ustawie (tzn. zamknięty zakres regulacyjny statutu szkoły). Obecnie istnieją takie elementy, które szkoła musi tam zawrzeć, choć powielają już istniejące przepisy, a chodzi o to, by statut regulował tylko to, co faktycznie musi być w nim regulowane;

→ **wprowadzić obowiązek zatwierdzania statutu szkoły i każdej nowelizacji;** statut szkoły i jego każdorazowa nowelizacja powinny być zatwierdzone przez właściwy organ (po zatwierdzeniu statut szkoły mógłby być publikowany także przez organ nadzoru prawnego na stronie BIP); zmiana prawa szkolnego poddana zostanie kontroli prewencyjnej, co pomoże ograniczyć konieczność kontroli następczej.

5. Współpraca samorządu lokalnego z organizacjami społecznymi i młodzieżowymi:

→ **stworzyć wieloletnie lokalne programy współpracy szkół z instytucjami lokalnymi,** w tym m.in. domami kultury, bibliotekami, tak by wykorzystać ich edukacyjny potencjał;

→ **uwzględniać w rocznych i wieloletnich programach konkretne formy systematycznej współpracy jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami społecznymi;** organizować cykliczne spotkania przedstawicielek i przedstawicieli organizacji społecznych i jednostek oświatowych – wspólne mapowanie problemów do rozwiązania i możliwości współdziałania;

→ **powołać w każdej gminie młodzieżowe rady, realnie działające i wspierane przez władze samorządowe.**